

Macháček, Jiří; Dresler, Petr; Přichystalová, Renáta; Sládek, Vladimír

Rozsah pohřebiště – jeho ohraničení a původní povrch

In: Macháček, Jiří; Dresler, Petr; Přichystalová, Renáta; Sládek, Vladimír. *Břeclav – Pohansko VII., Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 21-27

ISBN 978-80-210-8455-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136958>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. ROZSAH POHŘEBIŠTĚ – JEHO OHRANIČENÍ A PŮVODNÍ POVRCH

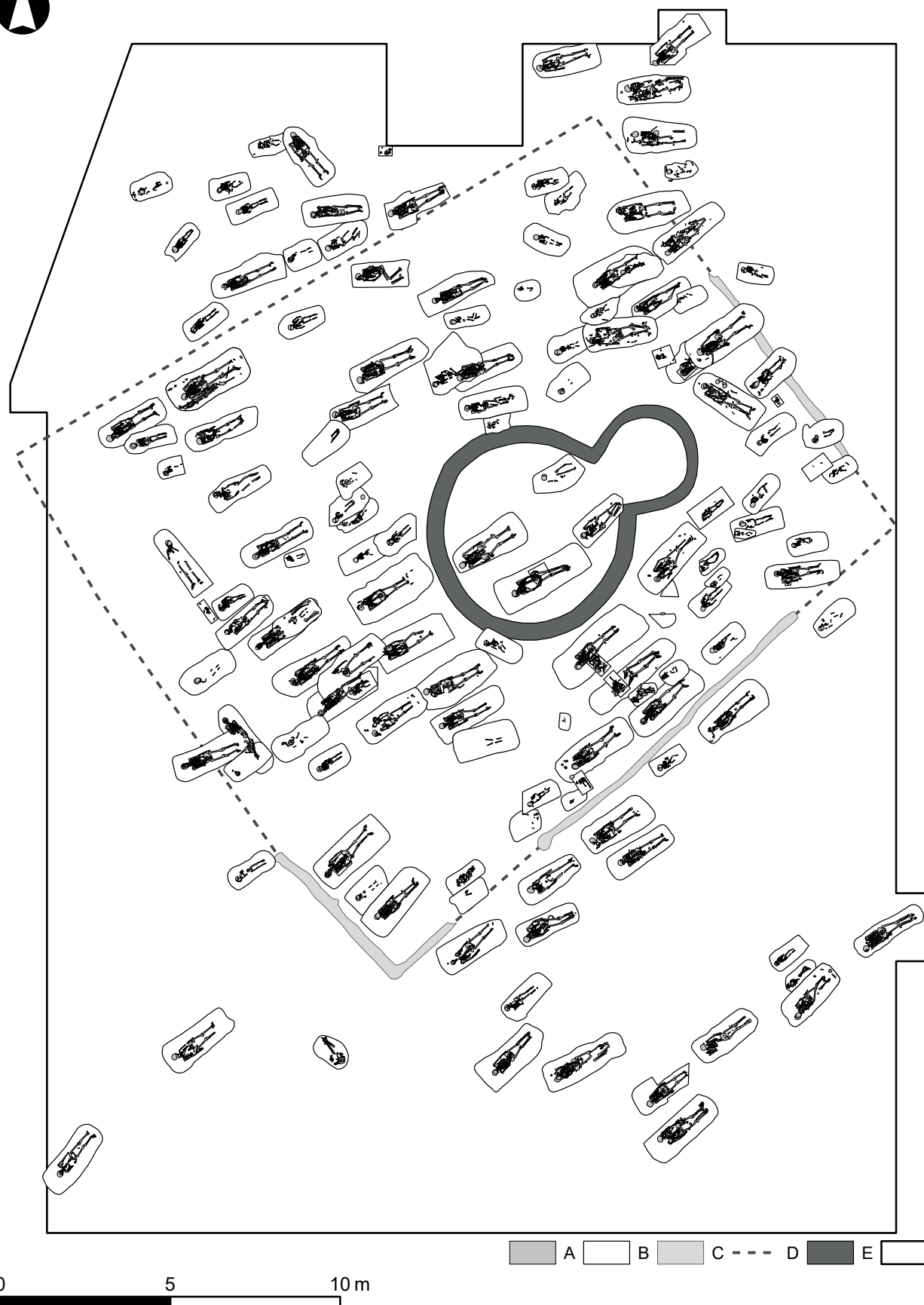
Pohřebiště na severovýchodním předhradí je orientováno podle hlavní osy kostela, která probíhá od jihozápadu k severovýchodu. Tento směr dodržuje i většina hrobů. Předpokládané i zachycené okraje pohřebiště proto nejsou orientovány a popisovány ve směru hlavních světových směrů, ale směrů vedlejších (obr. 7).

Plocha pohřebiště byla zřejmě na samém počátku pohřbívání vymezena ohrazením, ze kterého se dochoval pouze palisádový žlábek, který byl při výzkumu identifikován a prozkoumán jen zčásti, jako tři samostatné útvary Z01, Z02 a Z03 (obr. 8A). Žlábek Z01, zachycený na severovýchodní straně, byl narušen několika hroby (H 71, H 75, H 126 a H 133) a na úrovni začištěného podloží končil kruhovým objektem, snad sloupovou jámou, která ovšem po dalším začištění podloží zmizela. Žlábek dále na severozápad nepokračoval a nepodařilo se jej identifikovat ani ve stěnách dalších hrobů, které se ve směru předpokládaného pokračování žlábků nacházely (H 80 a H 82). Obdobně se nepodařilo zachytit pokračování žlábků jihovýchodním směrem a předpokládaný východní roh, za hrobem H 71, kde podloží bylo silně narušeno kořenovým systémem. Jihovýchodní strana je tvořena žlábkem Z02 a částí žlábků Z03. Severovýchodní část žlábků Z02 se stejně jako v případě jihovýchodní části žlábků Z01 nepodařilo kvůli narušení podloží zachytit. Žlábek Z02 byl hroby respektován a na dochované části nebyl žádným hrobem narušen. Pouze v severovýchodní části mohl být překryt hrobem H 63,1. Žlábek byl na jihozápadě zakončen kulatým rozšířením v metrovém sektoru 52 čtverce B65–36. Zde se zřejmě nacházel jihovýchodní vstup o minimální šířce 1,9 m. Protilehlé vymezení vstupu se nepodařilo identifikovat. Žlábek Z03, který navazuje na Z02, byl na svém severovýchodním konci narušen recentním kruhovým výkopem a hrobem H 94. Pokud by žlábek končil těsně za jihozápadní stěnou hrobu H 94, potom by jihovýchodní vstup byl široký až 3 m, ale na jeho jihovýchodním okraji by se potom nacházel H 94. Žlábek Z03 vytváří jižní roh vymezeného areálu. Až na hrob H 124 a snad H 94 byl ostatními respektován. Žlábek končil v metrovém sektoru 22 čtverce B66–36,

uprostřed kratší, severovýchodní stěny hrobu H 122. Dále se jeho průběh nepodařilo identifikovat, a to ani ve stěnách hrobu H 112, který jeho další pokračování teoreticky narušoval. Žlábků zachycenými výzkumem jsme byli schopni vymezit jihozápadní, jihovýchodní a severovýchodní stranu, jižní roh a odvodit východní roh ohrazení. Západní a severní roh, stejně jako další průběh jihozápadní, severovýchodní a především severozápadní stranu ohrazení rekonstruuujeme (obr. 8B). Podloží v místech předpokládané severozápadní strany ohrazení bylo špatně čitelné. Linii ohrazení a severní roh snad vymezují ojedinělé kruhové objekty zachycené na úrovni podloží, které ovšem po dalším začištění zmizely.

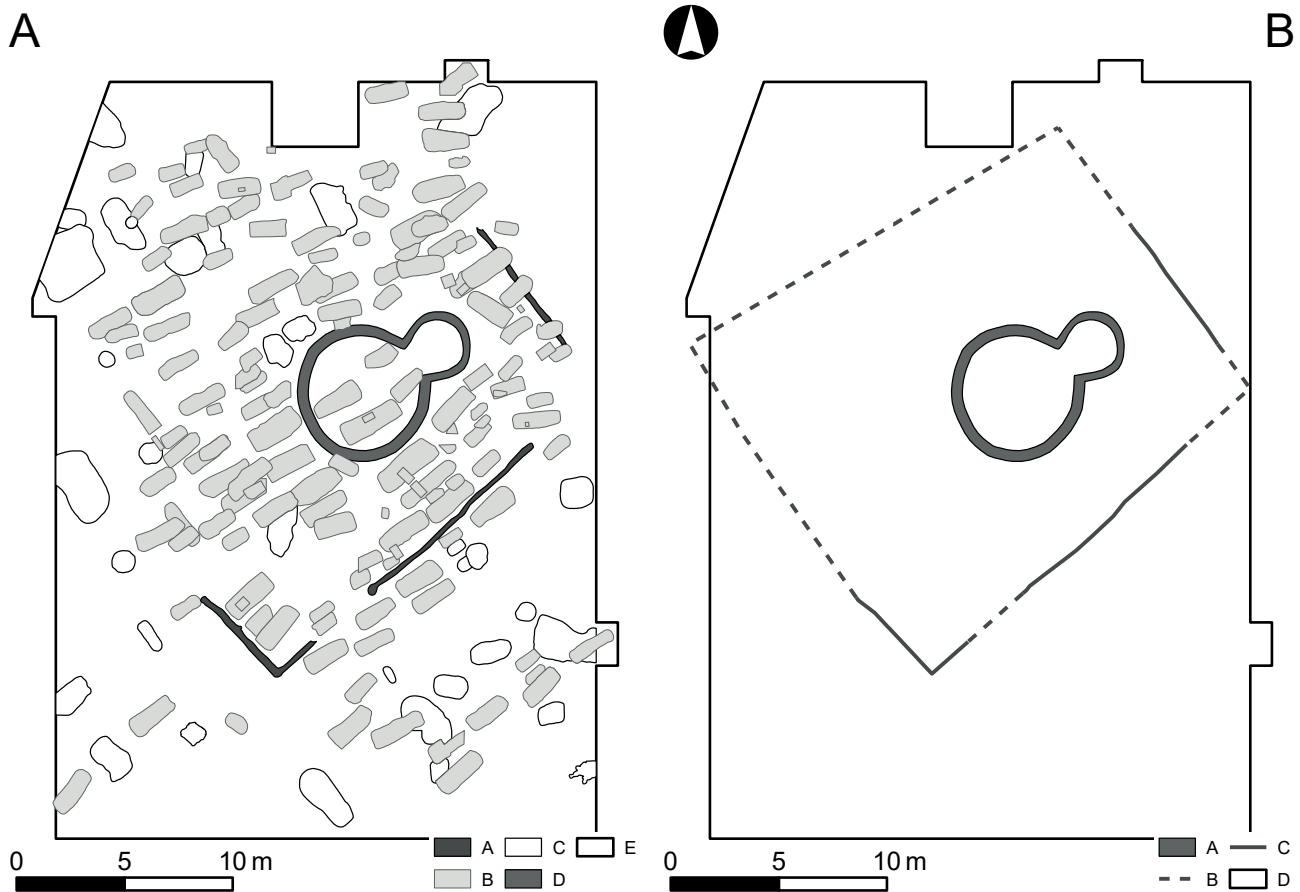
Prozkoumané i rekonstruované rohy žlábků směřují k hlavním světovým stranám. Žlábek vymezuje lichoběžník o délce stran 20 m (JV), 19 m (JZ), 18 m (SZ) a 15 m (SV) o celkové ploše cca 336 m². Hroby se nacházejí jak uvnitř této plochy, tak vně, přičemž respektují její severozápadní a jihovýchodní hranici. Jihozápadní a severovýchodní hranice je narušena několika hroby. Žlábek se podařilo identifikovat až po začištění podloží, nikde nebyl zaznamenán již v nadloží, tak jako tomu bylo v případě palisádového opevnění na Velmožském dvorci. Tam byly v humusovitém nadloží sledovány pásy kamenů, pocházející pravděpodobně z utěsnění kůlů palisády (Dostál 1969, 184). Maximální šířka žlábků na úrovni začištěného podloží je 0,35 m a hloubka od úrovně podloží 0,2 m (obr. 9). Absenci žlábků v severovýchodní polovině ohrazení lze vysvětlit špatnými půdními podmínkami, menším zahloubením, které nedosáhlo úrovně podloží, nebo jiným způsobem konstrukce, čemuž by nasvědčovaly ojedinělé kruhové objekty.

Obdobné vymezení plochy pohřebiště je známo z prostoru prvního kostela, který byl součástí velmožského dvorce (obr. 10:1). Žlab, který u severního rohu severovýchodní strany velmožského dvorce přiléhá k palisádovému opevnění, ohraničoval prostor, který byl interpretován jako kultovní ohrada předkřesťanské svatyně, kterou převrstvil křesťanský chrám (Do-

Obr. 7. Břeclav – Pohansko, Severovýchodní předhradí. Celkový plán pohřebiště u druhého kostela. Legenda: A – lidské kosti, B – hrobová jáma, C – žlábek po ohrazení, D – předpokládaný průběh ohrazení, E – základy kostela, F – prozkoumaná plocha.

Fig. 7. Břeclav – Pohansko, North-eastern suburb. Comprehensive plan of the cemetery at the second church. Key: A – skeleton, B – grave pit, C – enclosure trench, D – enclosure line reconstruction, E – church foundations, F – explored area.

Obr. 8. Břeclav – Pohansko, Severovýchodní předhradí. A) Celkový plán pohřebiště se zachycenými žlábkami. Legenda: A – žlábek ohrady, B – hroby, C – objekty, D – základy kostela, E – prozkoumaná plocha; B) idealizovaný pravděpodobný průběh ohrazení areálu. Legenda: A – základy kostela, B – předpokládaný průběh ohrady, C – dochované žlábký ohrady, D – prozkoumaná plocha.

Fig. 8. Břeclav – Pohansko, North-eastern suburb. A) Comprehensive plan of the cemetery with detected trenches. Key: A – enclosure trench, B – graves, C – features, D – church foundations, E – excavated area; B) idealized probable line of the area enclosure. Key: A – church foundations, B – supposed line of the enclosure, C – surviving enclosure trenches, D – excavated area.

Obr. 9. Břeclav – Pohansko, Severovýchodní předhradí. Řez žlábkem ohrazení pohřebiště (foto archiv ÚAM).

Fig. 9. Břeclav – Pohansko, North-eastern suburb. Cross-section of the cemetery enclosure trench (photo ÚAM archive).

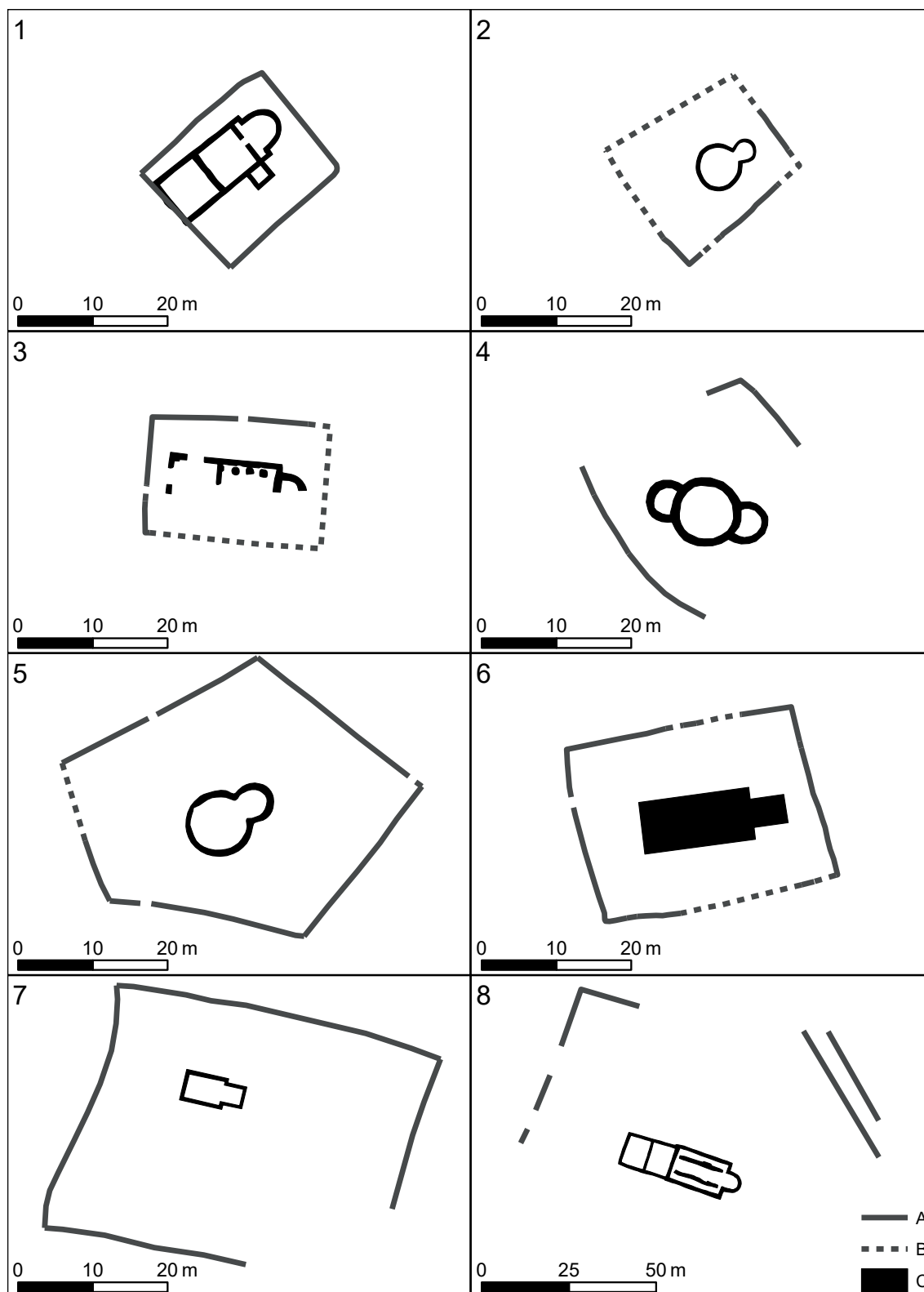
stál 1969, 195, 1992, 81; Richter 1965, 203). Jeho stavba se musela přizpůsobit starší pohanské stavbě, což ovlivnilo i orientaci kamenného kostela a také hrobů na pohřebišti a v centrální části Pohanska vůbec. Žlaby ohrady byly široké 0,2–0,6 m (nejčastěji 0,5 m), jejich hloubka kolísala od 0,5 do 1,2 m (nejčastěji kolem 0,9 m). Ohrada tvořila nepravidelný obdélník o délce stran 21,5 m (SZ), 20 m (JV), 18 m (JZ), 17 m (SV) a o celkové ploše asi 358 m² (Dostál 1969, 188–189). Kdy přestala snad zprvu kultovní a později však hřbitovní ohrada na velmožském dvorci plnit svoji funkci, se doposud nepodařilo bezpečně stanovit. Je jisté, že řada hrobů ji respektuje, jiné ji však porušují. Jihozápadní strana kultovní/hřbitovní ohrady však byla navíc překryta základem nartexu kostela. Vzhledem k malému počtu hrobů nacházejících se uvnitř předsíně i kvůli absenci hrobů narušených základovým zdívem nartexu není vyloučeno, že přístavba byla realizována velice brzo (Kaloussek 1961, 143). Každopádně v době výstavby nartexu již určitě jihozápadní strana kultovní ohrady a zřejmě i starší opevnění velmožského dvorce neexistovalo. Část hrobů, které porušují palisádový žlab kultovní/hřbitovní ohrady, respektuje mladší opevnění velmožského dvorce. Objevují se však zde i mnohonásobné superpozice, které dokládají pohřbívání v době, kdy neexistovalo již ani mladší palisádové opevnění.

Palisádové žlaby nebo plotové žlábků vymezující prostor raně středověkých kostelních pohřebišť známe i z ostatních lokalit (obr. 10:3–8). V Mikulčicích v poloze Na Valách byla palisáda identifikována západně od třetího kostela, baziliky. Nachází se však ve větší vzdálenosti od kostela i od největší koncentrace hrobů, a proto není jisté, jaký prostor vymezovala. Zda pohřebiště, sakrální okrsek nebo ohraničovala větší areál jižně od hlavní komunikace. Mnohem přesvědčivější je vymezení pohřebiště u šestého kostela, dvouapsidové rotundy, na severovýchodním podhradí Mikulčic. Výzkumem se podařilo zachytit severní roh, část severozápadního, severovýchodního a jihozápadního palisádového žlabu, který byl 0,4–0,6 m široký a 1,1–1,15 m hluboký a pravděpodobně ohraničoval plochu cca 620 m². Na severovýchodní straně vymezuje plochu pohřebiště kromě palisádového žlabu také hlavní komunikace, procházející celou akropolí. Obcházela prostor pohřebiště ze severovýchodu, zde se také lomí a zřejmě směřovala dále východním směrem do prostoru kaple sv. Margity v Kopčanech. Kromě několika nejmladších hrobů je palisádový žlab hroby respektován (Profantová – Kavánová 2003, 8–9). Palisáda se také nacházela okolo kostela ve Starém Městě u Uherského Hradiště v trati Na Špitálkách, který je svým půdorysem a velikostí téměř identický s kostelem na Velmožském dvorci z Pohanska (Dostál 1992, 75; Poulik 1955). Na nezničeném prostoru se podařilo identifikovat severně a západně od kostela palisádový žlab se severozápadním a jihozápadním rohem a s přerušením, zřejmě

vstupem, přibližně uprostřed severní strany. Palisáda se nacházela 5,3 m severně a 2,7 m západně od zdiva kostela. Podle publikovaného plánu byl areál vymezený palisádou na západní straně široký 15 m. Pokud by východní strana areálu byla ve stejné vzdálenosti jako západní, potom bychom mohli předpokládat, že délka severní a jižní strany byla 24 m a celková plocha 360 m² (Poulik 1950, 1955). Prostor okolo kostela v Zalasabar – Borjúállás byl ohraničený palisádou o rozměrech 23,7 m (Z), 30,6 m (S), 23,4 m (V), 31,5 m (J) a ploše 760 m². Vstup do areálu v šíři 2,3 m se nacházel v severní polovině západní strany. Konce palisádového žlabu byly zpevněny sloupy. Palisádový žlab byl postupně převrstven výkopy hrobových jam (Müller 1995). V samostatném pětiúhelníkovém areálu vymezeném palisádou o ploše téměř 900 m² se nacházel i kostel a pohřebiště v Ducovém – Kostolci (Ruttkay 2006). V anglosaském prostředí bylo pohřebiště i s kostelem ohrazeno příkopem například v Raunds Furnells, kde ale severní strana ohrazení dosahovala délky až 44 m (Boddington 1996).

Pokud jde o celkový rozsah kostelního hřbitova na severovýchodním předhradí Pohanska, pak můžeme konstatovat, že bylo odkryto skoro v úplnosti. Rozkládá se na ploše přibližně 710 m², přičemž od severu na jih měří cca 35 m a od východu na západ asi 25 m. Na jihozápadní, východní či západní straně sice nemůžeme vyloučit, že se další hroby nacházejí i na neprozkoumané ploše, vzhledem k dislokaci a orientaci hrobů je to však spíše nepravděpodobné. Ve prospěch názoru, že okraje areálu bylo i v těchto místech dosaženo, může svědčit ta skutečnost, že jsme při okrajích prozkoumané plochy nezachytili žádné další obrisy hrobových jam. Pokud zůstaly některé hroby ještě neobjeveny, pak by to bylo nejspíše směrem severním, kde se hroby nejvíce přibližují okraji prozkoumané plochy a kde zůstala menší část plochy neprozkoumaná kvůli vzrostlému stromu. Hranicí pohřebiště jsme si nejvíce jisti na jihovýchodní straně, která byla zřejmě vymezena raně středověkou komunikací. Ta se projevuje jako pět metrů široká mezera mezi pohřebištem a sídlištěm, probíhající od severovýchodu k jihozápadu, ve směru mírné sníženiny v destrukci opevnění, kde předpokládáme severní bránu centrálního areálu. Od této komunikace, zřejmě hlavní, se oddělovala cesta vedoucí do velmožského dvorce, kde byly v severovýchodní linii palisádového opevnění starší i mladší fáze zachyceny brány do areálu dvorce.

Publikovaná ohrazení a ohrady z prostoru velkomoravského útvaru jsou různého tvaru a rozměrů. Zajímavá je shoda velikosti ohrazení obou kostelů na Pohansku a kostela ze Starého Města v trati Na Špitálkách. V případě kostela Na Špitálkách a kostela na Velmožském dvorci z Pohanska zaujmou nejen podobné rozměry ohrady, ale i výjimečná shoda v půdorysu sa-

Obr. 10. Ohrazení raně středověkých kostelů. 1: Pohansko, první kostel (převzato a upraveno podle *Dostál 1969*); 2: Pohansko, druhý kostel; 3: Staré Město u Uherského Hradiště - Na Špitálkách (převzato a upraveno podle *Poulik 1955*); 4: Mikulčice - Na Valách, 6. kostel (*Poulik 1963*); 5: Ducové - Kostolec; 6: Zalaszaabar - Borjúállás (převzato a upraveno podle *Müller 1995*); 7: Raunds Furnells (převzato a upraveno podle *Boddington - Cramos - Cadman 1996*); 8: Mikulčice - Valy, 3. kostel (převzato a upraveno podle *Poláček - Marek 2005*).

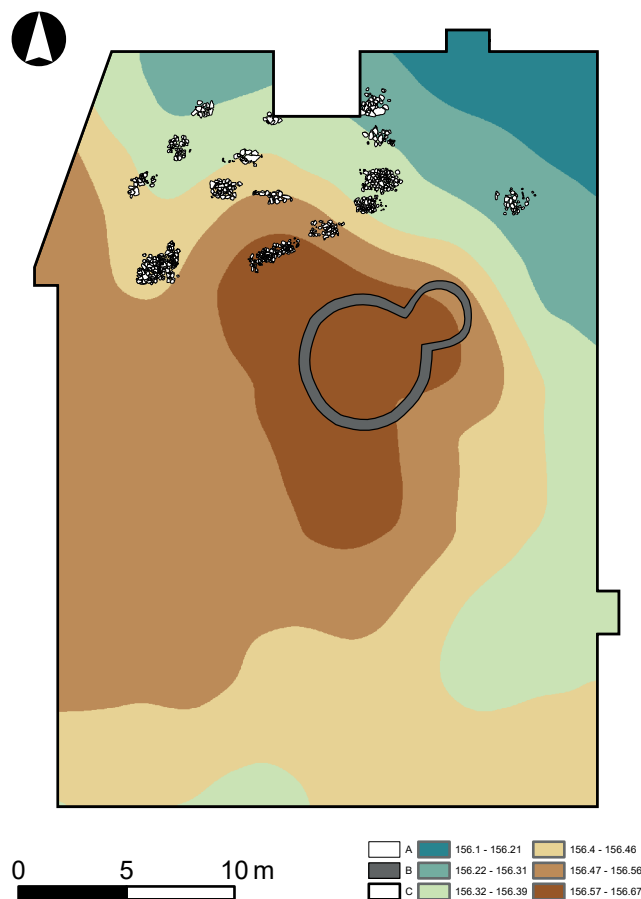
Fig. 10. Enclosures of early medieval churches. 1: Pohansko - first church (taken and adapted from *Dostál 1969*); 2: Pohansko, second church; 3: Staré Město near Uherské Hradiště - Na Špitálkách (taken and adapted from *Poulik 1955*); 4: Valy near Mikulčice, 6th church (*Poulik 1963*); 5: Ducové - Kostolec; 6: Zalaszaabar - Borjúállás (taken and adapted from *Müller 1995*); 7: Raunds Furnells (taken and adapted from *Boddington - Cramos - Cadman 1996*); 8: Mikulčice - Valy, 3rd church (taken and adapted from *Poláček - Marek 2005*).

motné stavby. Jistě bude do budoucna zajímavé pokusit se pomocí přírodovědných metod datovat obě tyto stavby. Rozměry a plocha ohrady okolo druhého kostela na Pohansku jsou sice o něco menší než u kostela na Velmožském dvorci, ale protože je severozápadní strana ohrady včetně rohů rekonstruována, není tento rozdíl tak výrazný.

Původní velkomoravský komunikační horizont se podařilo při výzkumu kostela a pohřebiště zachytit několikrát, zejména v souvislosti s destrukcí zdiva kostela a kamenných úprav nad hrobovými jámami. Mimo prostor destrukce kostela lze původní povrch, ze kterého byly zahlubovány hroby i objekty, identifikovat pouze sledováním polohy kamenů, mazanic a kostí, ojedinělých i ve skupinách. Zaměřením jejich báze lze rekonstruovat výšku a obecně tvar a sklon terénu v 9. a 10. století.

Velkomoravský komunikační horizont se nacházel průměrně 24 cm pod současným povrchem a 26 cm nad podloží. Průměrná nadmořská výška horizontu je 156,43 m n. m. Rekonstruovaný velkomoravský horizont vytváří nevýraznou nepravidelnou vyvýšeninu ve středu zkoumané plochy, která pokračuje a rozšiřuje se dále západním směrem. Jižním a jihovýchodním směrem horizont mírně klesá o maximálně 20 cm. Severně a severovýchodně od středu prozkoumané plochy a apsidy kostela je pokles velkomoravského horizontu výraznější a v severovýchodním rohu dosahuje rozdílu 50 cm (obr. 11). Tento trend na nejnižším místě sledujeme jak na úrovni současného povrchu, tak i v případě podloží. Na hlavním S-J profilu je mírná vyvýšenina také zřetelná. Zda byla tato nevýrazná vyvýšenina jedním z důvodů výstavby kostela, nebo byla navýšena při vlastní stavbě, nemůžeme doložit. Podle hlavního profilu je maximální převýšení 34 cm, průměrně se však převýšení pohybuje okolo 15 cm, což je z hlediska rozlišovacích schopností lidského oka na-prosto nevýznamné.

Při skrývání nadložní vrstvy v severní polovině zkoumané plochy se již v roce 2008 na dvou místech podařilo identifikovat kameny intencionálně uložené na úrovni původního velkomoravského povrchu, které vytvářely pravidelné, víceméně obdélníkové útvary. Další podobné útvary byly rozpoznány při odkryvu i v následujících letech a ve čtyřech případech i dodatečně po zpracování dat v GIS. Původ kamenů je identický s kameny použitými na stavbu kostela. Zdá se, že v některých případech byl použitý kámen zřejmě získáván pouze povrchovým sběrem, a nikoliv lámáním. Ve většině případů se jedná o vrstvu z plochých kamenů nad hrobem (obr. 11, 17). Kamenné vrstvy byly označovány faktovými čísly, pro lepší přehlednost je ale budeme označovat číslem hrobu, nad kterým se nacházely. Také proto, že některé kamenné konstrukce pod jedním faktovým číslem lze přiřadit

Obr. 11. Břeclav – Pohansko, Severovýchodní předhradí. DMT původního povrchu pohřebiště (v m n. m.) s vyznačenými kamennými překryvy hrobů. Legenda: A – kamenné překryvy hrobů, B – základy kostela, C – prozkoumaná plocha

Fig. 11. Břeclav – Pohansko, North-eastern suburb. DMT of the original surface of the cemetery with marked stone overlays of the graves (in m above sea level).

dvěma hrobům a naopak. Jedná se o těchto 17 hrobů: H 70, H 73, H 84, H 100, H 118, H 124, H 127, H 134, H 158, H 161, H 170, H 177, H 178, H 179, H 180, H 191 a H 199. Dvakrát nebyl pod kameny rozpoznán žádný hrob, který by se zahluboval až do podloží (fakt 42 a 44). Nemůžeme vyloučit, že se v nadloží, respektive ve vrstvě mezi kameny a podložím, nepodařilo rozpoznat kostru, tak jako tomu bylo v případě dětského hrobu H 100. Také nemůžeme vyloučit, že šlo pouze o symbolický hrob, jako u faktu 44, který svými rozměry 1,7 × 0,6 m má ideální rozměry k pokrytí hrobové jámy. V případě kamenné vrstvy severně od hrobu H 70 nebyl hrob prozkoumán, protože výraznou částí zasahoval do profilu zkoumané plochy, pod kořenový systém stromu.

Kamenné vrstvy lícovaly s obrysem hrobové jámy pouze výjimečně, např. H 134, častěji byly posunuty jižněji nebo severněji, což zřejmě může souviset se sesedáním výplně hrobové jámy. V případě hrobu H 199 je možné, že za hlavou byla vystavěna nějaká kamenná konstrukce, označení hrobu – pomník. Často také kameny nezakrývaly

hrob zcela, ale buď pouze prostor hrudi (H 158, H 178), nebo nohou (H 73, H 84, H 134). V případě, že se pod kamennou vrstvou nacházel hrob, šlo ve většině případů o hroby orientované V–Z, jen s mírnou odchylkou nebo se standardní orientací. Hroby H 158, H 161, H 179, H 191 se svým azimutem více blíží ke standardnímu JZ–SV směru a hroby H 124 a H 199 mají již zcela běžnou orientaci s hlavou k jihozápadu.

Z prostoru pohřebiště okolo kostela na Velmožském dvorci je pouze v jednom případě bezpečně zaznamenán hrob s kamennou vrstvou na úrovni velkomoravského horizontu. Hrob H 368 (čtverec A15–59) se nacházel v těsné blízkosti destrukce objektu 24, která byla tvořena pouze drobnějšími kameny (*Kalousek 1971, 199*). Svou orientací silně koreluje hrobům okolo druhého kostela. Kamenný překryv hrobu H 169 souvisí s destrukcí kostela, kameny byly spojeny maltou a vy-

tvářely nároží, na vnějších stranách hlazené (*Kalousek 1971, 108*). Další tzv. kamenné překryvy, identifikované na pohřebišti okolo prvního kostela, se nacházely těsně nad kostrou nebo v prostoru hrobových jam.

Kamenné vrstvy/překryvy nad hrobovými jámami, na úrovni původního povrchu, nejsou jinde ve středoevropském raném středověku zatím vůbec známy, a to ani v prostředí, kde je kámen zcela běžný. Nejbližší jsou snad případy kamenných obložení z prostředí Polska, ale ty mají zcela jiný charakter. Na původním povrchu je okolo hrobů obdélník vyskládaný velkými kameny a jáma je vyplněna menšími kusy. Tyto hroby a pohřebiště, vyskytující se zejména na severovýchodě Polska a v pobaltských zemích, jsou datovány do 11. až 13. století (*Dzik 2014; Kordala 2006*).